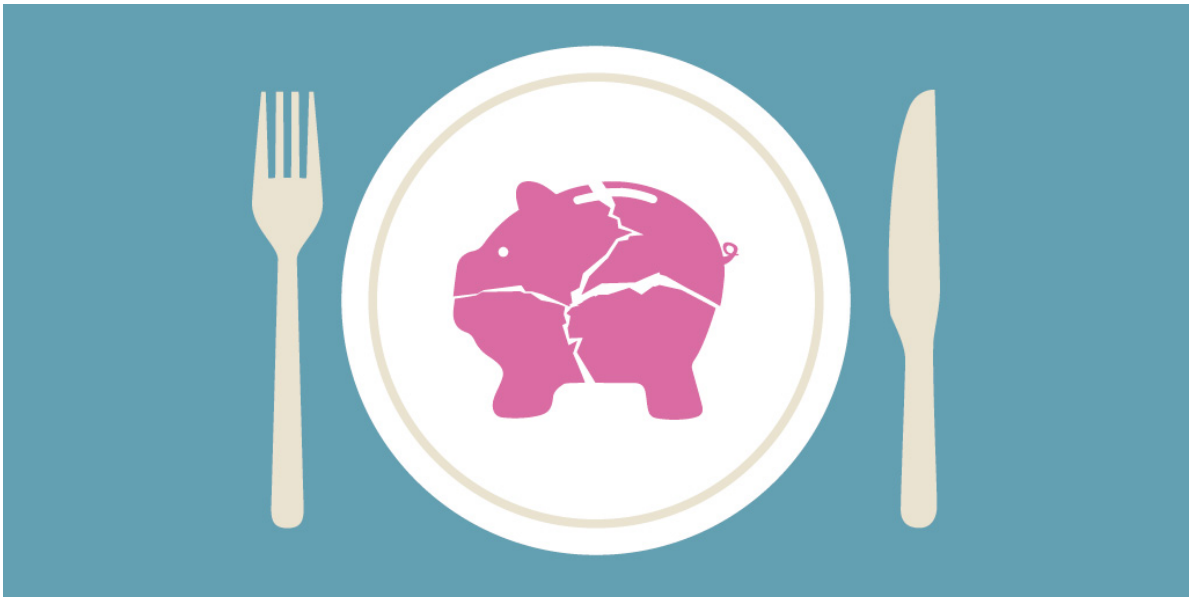
PREVENCIÓ, LA TASCA PERMANENT

La violència econòmica i la proactivitat judicial

La iniciativa legislativa judicial per promoure la tipificació i la reparació integral del mal causat per la violència econòmica de gènere

Lucía Avilés Palacios

Il·lustració: Eduardo Luzzatti

El reconeixement de la violència econòmica com a forma de violència masclista

La Llei 5/2008, del 24 d'abril, del dret de les dones a erradicar la violència masclista [1] reconeix la violència econòmica en l'article 4.2.*e*) com una modalitat d'aquesta violència masclista, i la defineix com la privació intencionada i no justificada de recursos per al benestar físic o psicològic d'una dona i, si s'escau, dels seus fills o filles, en l'impagament reiterat i injustificat de pensions alimentàries estipulades en cas de separació o divorci, en el fet d'obstaculitzar la disposició dels recursos propis o compartits en l'àmbit familiar o de parella i en l'apropiació il·legítima de béns de la dona. Aquesta forma de violència impacta perpetuant la dependència amb l'agressor i minvant les possibilitats de les dones d'escapar

de la violència.

La llei catalana es va avançar al Consell d'Europa en les definicions ampliades de violència masclista que —per comparació amb el marc estret de la llei estatal— van resultar avantguardistes i alineades en el marc jurídic internacional de protecció de les dones que es va iniciar el 1979 amb la Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació sobre la dona (Convenció CEDAW) [2] fins al Conveni d'Istanbul.

La modificació impulsada per la Llei 17/2020, del 22 de desembre, a la Llei 5/2008, del 24 d'abril, del dret de les dones a erradicar la violència masclista, introdueix conceptes com ara violència vicària i violència econòmica, diligència deguda i violència institucional, que la mantenen en aquest merescut lloc d'avantguarda. Malgrat la limitació competencial imposada a les comunitats autònomes per la Constitució espanyola (CE) en matèria de legislació penal i processal (art. 149.1.6è) —que es reserva exclusivament a l'Estat espanyol — la Llei 5/2008 té una finalitat eminentment preventiva i assistencial. No tipifica delictes, però té la important responsabilitat en la societat catalana de prevenir les violències masclistes i d'evitar la victimització secundària, i, per tant, la denominada violència institucional en el marc del procés.

En l'àmbit internacional, la violència econòmica està prevista en el Conveni d'Istanbul. L'article 3.*a*), després de definir la violència contra la dona com "una violació dels drets humans i una forma de discriminació contra les dones", especifica que designa "tots els actes de violència basats en el gènere que impliquen o poden implicar per a les dones danys o sofriments de naturalesa física, sexual, psicològica o econòmica, incloses les amenaces de realitzar aquests actes, la coacció o la privació arbitrària de llibertat, en la vida pública o privada".

> La violència econòmica de gènere és un tipus de violència masclista que perpetua la dependència amb l'agressor i minva les possibilitats de les dones d'escapar d'aquest tipus de situacions

Malgrat que el Conveni d'Istanbul està vigent a Espanya des del 2014 i integrat en el nostre ordenament jurídic —d'acord amb l'article 96.1 de la Constitució i l'article 28.1 de la Llei 25/2014, de 27 de novembre, de tractats i altres acords internacionals— en els 17 anys de vigència de la Llei orgànica estatal 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere (LOPIVG) [3], i després de múltiples oportunitats de reforma, la violència econòmica no s'hi ha inclòs, ni s'ha forçat la modificació del Codi penal per regular-la expressament en la legislació espanyola com una de les modalitats de violència contra les dones. Per a la Llei orgànica estatal de mesures de protecció integral contra la violència de gènere, "només" és violència de gènere la física i la psicològica, incloses les agressions a la llibertat sexual, les amenaces, les coaccions o la privació arbitrària de llibertat.

El delicte d'impagament de pensions alimentàries sí que es regula a l'article 227 del Codi penal, però de manera neutra, descontextualitzat de possibles escenaris violents, i no es qualifica com a violència econòmica de gènere, malgrat que les dades estadístiques disponibles mostren l'elevada proporció de dones que suporten algun tipus de violència econòmica per part de les seves parelles o exparelles. L'existència, per tant, d'una obligació internacional de regular-la, i les dades amb les quals comptem, van impulsar la iniciativa legislativa que introdueixo més endavant, com una concreció de la diligència deguda en l'exercici de l'activitat judicial.

Segons la *Macroenquesta de violència contra la dona 2019* [4], elaborada per la Delegació del Govern espanyol contra la Violència de Gènere, l'11,5% de dones de més de 16 anys ha patit violència masclista en algun moment de la seva vida. El Ministeri de l'Interior ha computat la violència econòmica com un dels vèrtexs que dona forma a la violència masclista en l'*Informe sobre violència contra la dona 2015-2019* [5], en el qual van participar-hi les forces i cossos de seguretat de l'Estat. Aquest informe recull denúncies que abasten des de l'any 2015 fins al 2019, en les quals es comptabilitzen 601.416 denúncies de dones víctimes de la violència masclista d'entre 31 a 40 anys. D'aquestes, 18.235 corresponen a l'impagament de la pensió fixada judicialment.

La violència econòmica es pot donar durant la relació de parella o una vegada trencada aquesta relació, de manera exclusiva o en combinació amb altres formes de violència, a través del control de l'economia familiar —incloent-hi els comptes bancaris—, mitjançant l'anomenada explotació econòmica de les dones —que es poden trobar privades de la disponibilitat del seu propi sou o obligades a treballar en empreses familiars sense dret a salari ni prestacions socials— i mitjançant l'anomenat sabotatge laboral, que frena les expectatives laborals de les dones mitjançant la imposició de tasques de cura i rols associats al gènere femení i a la maternitat.

Veure embargat el propi sou o perdre l'habitatge a causa de la falta de pagament de l'altra part obligada fa que les dones hagin d'acudir contínuament a processos judicials per aconseguir el pagament complet o puntual de les pensions alimentàries o qualsevol altra despesa de la qual en depenen les necessitats bàsiques de filles i fills, fins i tot les que afecten a la seva formació, o simplement les obliga a posar-se en contacte amb l'agressor per reclamar-li el pagament de despeses a les quals està obligat. Aquestes situacions —al costat d'altres casos en què les relacions econòmiques de la parella no finalitzen amb la ruptura de parella— constitueixen formes diverses de violència de gènere econòmica. Supòsits que, a més, es veuen agreujats per una discriminació de gènere estructural que sosté elevades bretxes salarials, segregacions ocupacionals, precarietat laboral de l'ocupació femenina, major incidència de l'atur i del treball informal i menor participació en els òrgans de decisió de les empreses i d'organitzacions en general. En els processos judicials, també s'observa sovint la seva possible vinculació amb delictes d'alçament de béns per a l'ocultació d'ingressos davant d'obligacions de pagament de pensions alimentàries (STS núm. 914/2021, de 17 de març) [6].

L'impagament de pensions i altres despeses vinculades a les

> necessitats de filles i fills, l'explotació econòmica de les dones o el sabotatge laboral són formes de violència econòmica

Una de les conseqüències més greus de la violència econòmica és la creació o assegurament d'una dependència econòmica de la víctima cap al seu agressor, que acaba afectant la seva capacitat per generar recursos financers i adquirir autosuficiència econòmica, per a si mateixa i per a les seves filles i fills [7]. Això condiciona moltes vegades la seva decisió de denunciar o de mantenir-se en l'exercici d'accions penals contra el perpetrador. La violència econòmica afecta tant a les dones com a les seves filles i fills, i els fa dependents respecte del pare agressor, a qui dona un instrument de poder que els deixa a mercè de les seves decisions.

La iniciativa legislativa judicial com a resposta jurídica davant l'omissió legislativa estatal

La Sentència de 22 de juliol de 2021 del Jutjat Penal núm. 2 de Mataró (Barcelona) va reconèixer per primera vegada a l'Estat espanyol la violència econòmica com a violència de gènere [8]. Per mitjà d'aquesta sentència, com a jutgessa sentenciadora, vaig elevar al Govern d'Espanya una iniciativa legislativa judicial (exposició raonada) per la via de l'article 4.2 del Codi penal [9] per a la tipificació de la violència econòmica (en les seves diverses modalitats i, específicament, l'impagament de pensions) com a modalitat de violència de gènere, i per a la regulació de clàusules de reparació integral a les víctimes que comprenguin el mal econòmic efectivament causat i també el denominat mal social.

Els fets jutjats en la sentència tenen un context específic de violència de gènere. Es tracta d'un cas en què l'acusat va ser condemnat —en processos penals previs— dues vegades per delictes de violència sobre la dona comesos contra la mare de la seva filla (denunciant de l'impagament de pensions en el cas analitzat). Malgrat això, després, en la via civil, es va tramitar el procediment de família amb l'aparença d'un "divorci de mutu acord", que va invisibilitzar el rastre judicial de violència de gènere que en realitat existia, i que s'havia de tenir en compte segons l'article 31 del Conveni del Consell d'Europa sobre prevenció i lluita contra la violència envers les dones i la violència domèstica, de maig de 2011 (Conveni d'Istanbul) [10].

En la realitat que veiem als jutjats, aquest posterior impagament reiterat i injustificat de pensions serveix habitualment al progenitor incomplidor —també en la resta de modalitats de violència econòmica— per perpetuar una situació de control a la seva parella, pròpia de la violència de gènere. Hi ha, en aquests casos, sotmetiment a l'estrès i al patiment psicològic, la qual cosa augmenta la vulnerabilitat de filles i fills menors d'edat i dependents, i es converteix en una forma de violència vicària.

D'altra banda, en casos en els quals les tasques de cura i el manteniment econòmic han recaigut en exclusiva sobre un dels progenitors, habitualment les mares —com succeeix en

el cas esmentat, en el qual el pare s'havia desentès de les cures, però també de l'aportació econòmica en favor de la seva filla— les conseqüències del fet delictiu no poden reduir-se a la mera quantificació de les pensions alimentàries impagades, sinó a la incidència i/o lesió que aquest impagament ha generat en els àmbits personal, educatiu o social (alimentació, productes farmacèutics, higiene, roba i calçat, tractaments mèdics, activitats culturals, oci, educació complementària, material escolar, etc).

En aquests casos, la subsistència i el benestar han estat atesos en exclusiva per la mare, la qual cosa li suposa també una afectació directa en les esferes personal, familiar, social i laboral, i en les expectatives econòmiques relacionades. Aquest últim aspecte, a més, acreix la situació de dependència econòmica de la dona respecte del seu agressor i canalitza d'aquesta manera la perpetuació de la violència de gènere exercida, concretada ara en exclusiva en el pla econòmic per l'impagament de la pensió, i que resulta —paradoxalment— recolzada per raons estructurals i sistèmiques de discriminació per raó de sexe atribuïbles a l'Estat.

> La violència econòmica sotmet la mare a l'estrès i al patiment psicològic, la qual cosa augmenta la vulnerabilitat de filles i fills menors d'edat

La sentència referida postula un canvi legislatiu i culmina, per tant, la praxi enjudiciadora amb perspectiva de gènere —i d'infància, en afectar el supòsit de fet a la filla comuna— perquè identifica el context de violència de gènere, en el qual transcorre l'incompliment de pagament de l'obligació alimentosa, i la seva instrumentalització pel pare per aconseguir l'escanyament econòmic de la mare i de la filla. Aconsegueix, així, visibilitzar com es perpetua una situació de violència de gènere a través de la violència econòmica.

La sentència és pionera a l'Estat espanyol. És la primera vegada que es planteja de manera efectiva una iniciativa legislativa judicial i es fa en matèria de violència de gènere. Té, a més, un poder simbòlic que es projecta en dos aspectes. En primer lloc, visibilitza que la judicatura també pot contribuir positivament i des de dins a la transformació del sistema de justícia, abanderant canvis legislatius que concordin amb la realitat social. En segon lloc, reivindica la "veu jurídica" de les jutgesses, que fins l'any 1966 vam tenir prohibit l'exercici d'aquesta professió, i ara, si bé som la majoria de la carrera judicial, suportem —com en la resta de professions— un engrossit sostre de vidre que ens manté parcialment invisibilitzades en els òrgans judicials superiors. Malgrat això, com a jutgesses de base, també podem activar la palanca de canvi en què es tradueix l'article 4.2 del Codi penal, perquè aquest article no fa distincions quant a qui pot fer ús de la iniciativa (jutge o magistrat, òrgan inferior o superior, òrgan unipersonal o col·legiat).

El fonament jurídic formal de la iniciativa legislativa judicial presentada rau en l'article 4.2 del Codi penal, el qual indica a la judicatura el que poden i han de fer quan, com succeeix en el supòsit esmentat, en enjudiciar un fet detecten un conflicte entre les exigències de

justícia material i el dogma de la legalitat. El fonament material se situa en el "Pacte d'estat contra la violència de gènere" aprovat pel Congrés dels Diputats el 2017, l'article 14 de la Constitució espanyola relatiu a la igualtat entre dones i homes —que imposa, a més, una actitud proactiva de tots els poders públics per a la seva efectivitat (article 9.2 CE)— i en l'exigència de la deguda diligència per prevenir, investigar, sancionar i reparar els delictes qualificats com a violència sobre la dona (art. 5 i 45 del Conveni d'Istanbul), que també es preveu en la Llei catalana 5/2008 (article 3. *h*) i article 5. Sisè).

Des d'aquest punt de vista, la iniciativa legislativa pretén suplir un buit legal per a la regulació de la violència econòmica com una modalitat de violència de gènere i pretén aconseguir la reparació integral del mal causat, que va més enllà de l'impagament de la pensió alimentària.

Efectivament, al costat de la tipificació de la violència econòmica com a delicte de violència de gènere també vaig sol·licitar que es regulés la responsabilitat civil i la millor reparació del mal causat (reparació integral) a través del mal social. Aquest concepte fa referència a la lesió o menyscapte que sofreix una persona en la seva funcionalitat social (esfera personal, familiar, social i laboral) davant un fet inesperat en l'esdevenir de la seva quotidianitat. En el pla penal i criminològic, és la lesió que sofreix una víctima sobre drets fonamentals concrets (a la vida i a la integritat física; a la salut; als drets civils i polítics, i als econòmics, socials i culturals), a conseqüència del fet delictiu.

> La reparació del mal causat no es pot limitar només a l'esfera econòmica, ja que aquest tipus de violència condiciona greument totes les esferes vitals de les dones

Hi ha casos com l'analitzat en la sentència en els quals la precarietat econòmica en què queden inserides les dones i les seves filles i fills, ara ja família monoparental femenina, determina la qualitat de vida i les expectatives de futur dels menors perjudicats, però també condiciona greument totes les esferes vitals de la mare. Limitar la reparació del mal al merament econòmic, quan aquest va més enllà de l'estrictament econòmic, no resulta coherent aquí amb la voluntat existent en altres categories delictives de reparació integral del mal causat, ni adequat als estàndards internacionals exposats.

Conclusió

En conclusió, la Sentència de 22 de juliol de 2021 del Jutjat Penal núm. 2 de Mataró intenta visibilitzar una altra dimensió de la violència de gènere, que és un fenomen complex amb moltes facetes entrecreuades. La vessant econòmica és la més visible per a les víctimes, però la menys atesa per la legislació. Destaca, igualment, el paper de l'òrgan jurisdiccional que, en compliment de la seva obligació de diligència deguda, va assumir a través de la iniciativa legislativa presentada la missió de garantir que la violència econòmica —present

en la vida de moltes víctimes de violència de gènere— no lesioni a més el seu dret d'accedir a la justícia.

REFERÈNCIES I NOTES

1 — *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 5123, de 8 de maig de 2008; *Butlletí Oficial de l'Estat*, núm. 131, de 30 de maig de 2008. Text consolidat [disponible en línia]. Consulta: 25 novembre de 2021.
2 — *Butlletí Oficial de l'Estat*, núm. 69, de 21 de març de 1984, p. 7715 a 7720 (6 p.) [disponible en línia]. Consulta: 25 novembre de 2021.
3 — *Butlletí Oficial de l'Estat*, núm. 313, de 29 de desembre de 2004 [disponible en línia]. Consulta: 25 novembre de 2021.
4 — *Macroenquesta de violència contra la dona 2019* [disponible en línia]. Ministeri d'Igualtat; Subdirecció General de Sensibilització, Prevenció i Estudis de la Violència de Gènere; Delegació del Govern espanyol contra la Violència de Gènere. Consulta: 25 novembre de 2021.
5 — *Informe sobre violència contra la dona 2015-2019* [disponible en línia]. Ministeri de l'Interior; Secretaria d'Estat de Seguretat; Gabinet de Coordinació i Estudis. Consulta: 25 novembre de 2021.
6 — Sentència del Tribunal Suprem, Sala Segona, núm. 914/2021, de 17 de març [disponible en línia]. Consulta: 25 novembre de 2021.
7 — Això fa que la violència econòmica, per la instrumentalització de les filles i fills per generar sofriment psicològic a les mares, es converteixi en violència vicària, segons el concepte introduït per la Llei 5/2008 en la reforma duta a terme per la Llei 17/2020, art. 4.2.*h*).
8 — Vegeu l'article "Un juzgado Penal de Mataró solicita tipificar la "violencia económica" como modalidad de violencia de género", publicat a poderjudicial.es el 8 d'octubre de 2021 [disponible en línia].
9 — Article 4.2 del Codi penal: "En el cas que un jutge o tribunal, en l'exercici de la seva jurisdicció, tingui esment d'alguna acció o omissió que, sense estar penada per la llei, estimi digna de repressió, s'ha d'abstenir de qualsevol procediment sobre aquesta acció o omissió i ha d'exposar al Govern les raons per les quals creu que ha de ser objecte de sanció penal".
10 — *Butlletí Oficial de l'Estat*, núm. 137, de 6 de juny de 2014, p. 42946 a 42976 (31 p.) [disponible en línia]. Consulta: 25 novembre de 2021.

Lucía Avilés Palacios

Lucía Avilés Palacios és jutgessa des de l'any 2009, destinada al Jutjat Penal número 2 de Mataró. Experta en violència de gènere, ha impartit formació en matèria penal, violència de gènere, violència sexual i enjudiciament amb perspectiva de gènere al Parlament Europeu, a la Delegació del Govern contra la Violència de Gènere, al Ministeri d'Igualtat, al Consell General del Poder Judicial, en col·legis d'advocacia, forces i cossos de seguretat, i en diverses universitats d'àmbit nacional i internacional. Ha estat nomenada com a experta en la implementació de normativa estatal i internacional en matèria de violència sobre les dones. L'any 2020 va ser designada per comparèixer davant el Parlament de Catalunya en relació amb la Proposició de llei de modificació de la Llei 5/2008 del dret de les dones a erradicar la violència masclista. El 2017 va participar a Brussel·les com a experta en la taula de treball de la Comissió Europea per a la Implementació de l'Ordre de Protecció, i el 2022 ha pres part en una jornada de treball sobre la Proposta de directiva del Parlament Europeu i del Consell sobre la lluita contra la violència sobre les dones. És coautora del llibre *Justícia en clau feminista. Reflexions entorn de la inserció de la perspectiva de gènere en l'àmbit judicial* (2021) i del llibre *Anàlisi de la justícia des de la perspectiva de gènere* (2018). És sòcia fundadora de l'Associació de Dones Jutgesses d'Espanya i membre honorífica de l'Institut d'Estudis de Gènere de l'Institut Argentí Constitucional (2017).